

Nieuwsbrief

Uitgever Martin Ros haalt herinneringen op aan zijn vader

Een hommage aan een vakbondskaderlid

Hij was penningmeester van de KAB-afdeling Hilversum en zat daarvoor vrijwel elke avond, behalve in het weekend, aan het zelfgemaakte bureautje in de voorkamer. In de winter ging de tussendeur dicht en zat hij in de kou te schrijven tot zijn vingers er blauw van werden.

Hij rookte altijd, maar traag en zorgvuldig, sigaren en hij was nooit slecht gehumeurd.

Er zijn vaders die er in de literatuur slechter van af komen. Maar niet die van Arbeiderspers-uitgever Martin Ros. In zijn *Herinneringen aan mijn rijke roomse jeugd* beschrijft hij met

groot respect zijn vader die jarenlang in Hilversum penningmeester is geweest van de KAB-afdeling. Onverwacht schetst hij daarmee ook een beeld van vakbondskaderleden, van de manier waarop ze hun werk jarenlang hebben gedaan - en wellicht ook vandaag de dag nog doen.

Opgewekt

Menig kind van een vakbondskaderlid zal de drukke bezigheden herkennen. Om van het veelvuldige vergaderen maar te zwijgen. "Hij ging opgewekt naar de vergaderingen van allerlei KAB-, zij- of onderverenigingen: Herwonnen Levenskracht voor het sanatorium Zonnegloren (bedoeld zal zijn Berg en Bosch, spr), het Kanunnik van Schaikfonds, de Rooms-Katholieke Bond voor Grote gezinnen, KAB-uitgeverij de Lanteern, de Bedevaart naar Kevelaerstichting, de Kajotters, Bouwvereniging Sint Joseph, Coöperatie Help u zelf, enzovoort." Een vakbondskaderlid kan er altijd wel en klusje bij hebben... En dus ook vader Ros. 'Dat was al een vol leven. In zijn vrije tijd was hij dan nog conciërge van het KAB-

VAKBONDSHISTORISCHE VERENIGING

IN DIT NUMMER

Een hommage aan een vakbondskaderlid	1
CNV neemt geschiedenis serieus	2
Dwarsligger	3
De Matrozenbond	4
Vaandels en vlaggen in Gelderland	6
Ruytermeisjes en Verkadevrouwen	8
Museumkalender	11
Uit de Vereniging	12

De Nieuwsbrief is een uitgave van de Stichting FNV-pers te Amsterdam in opdracht van de VHV. Verschijnt vier keer per jaar. 10e jaargang, nr 3, september 1997.

Redactie: Guus van Eekert, Jacques van Gerwen, Harry Peer en Jeroen Sprenger

Redactieadres: Henri Polaklaan 9, 1018 CP Amsterdam
Telefoon 020-6241166

Vormgeving: Bea Oudejans

Druk: Brouwer Utrecht BV

ISSN 1384-7457

CNV neemt geschiedenis serieus

Al eerder is er in de kolommen van de *Nieuwsbrief* op gewezen dat er weinig aandacht bestaat voor de geschiedenis van de christelijke vakbeweging in Nederland. Globaal kunnen hier twee redenen worden gegeven. Ten eerste hebben de vakbondshistorici voornamelijk hun aandacht gericht op het FNV (c.q. NVV/NKV) en ten tweede kwamen er van het CNV geen stimulansen om zich te bezinnen op het eigen verleden.

Na de bekende werken van H. Amelink over de geschiedenis van het CNV - *Onder eigen banier* (1940) en *Met ontplooid banieren* (1950) - verscheen er in 1955 nog een geheel gewijzigde herdruk van het reeds uit 1933 stammend *Christelijk sociale beweging* van R. Hagoort (zie onder meer de bijdrage van Johan Slok in de *VHV-Nieuwsbrief* van oktober 1993). Hierna bleef het stil rond de geschiedenis van de christelijke vakcentrale.

De opleving van de belangstelling voor de sociale geschiedenis aan het einde van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig kwam geheel ten goede aan de grote concurrent. In het sterk gepolariseerde maatschappelijke klimaat ging de sympathie meer uit naar het NVV en in het bijzonder naar de radicale Industriebond onder leiding van Arie Groenevelt, dan naar de confessionele vakbeweging. Onder deze omstandigheden leek het op overleg gerichte CNV haaks op de tijd te staan. Pas in 1979 verscheen er een opvolger in de 'banier-reeks'. De oud-medewerker van het CNV Karst Dijkstra beschreef de geschiedenis van de vakcentrale over de periode van 1945 tot aan 1978 in *Beweging in beweging*. Bij het tachtigjarig bestaan verscheen vervolgens nog, onder redactie van Piet Hazebosch, schetsen uit het bestaan van de christelijke vakcentrale onder de titel: *CNV nader bekeken*. Met alle respect voor de genoemde boeken vormt dit zelfs eufemistisch gesteld slechts een magere afspiegeling van de historische productie rond het FNV. We hoeven hierbij alleen

maar te denken aan de twee zeer gedegen en volumineuze werken van Harmsen c.s. *Mensenwerk* (1982) en Huetting e.a. *Naar groter eenheid*.

1991 Een kentering?

Vormde het jaar 1991 een kentering? In diverse publikaties werd in dat jaar het Eerste Christelijk-Sociaal Congres en *Rerum Novarum* herdacht. Bovendien werd voor het eerst sinds 72 jaar weer een Christelijk-sociaal Congres gehouden, waar stil werd gestaan bij de actualiteit van het christelijk sociaal gedachtengoed. Wat is nu eigenlijk de inhoud van het christelijk sociaal denken en wat voor betekenis heeft het voor de vragen van vandaag en morgen? Wat voor sporen heeft het christelijk sociaal denken in de maatschappij achtergelaten? Het was deze combinatie van maatschappelijke veranderingen die nieuwe vragen opriep en de bezinning op het verleden die het besef gaven van de waarde van de historie als bijdrage aan de actuele discussies. Dit had een stimulerend effect op een sluimerend historisch bewustzijn, maar tegelijkertijd moet een nijpend tekort aan kennis van het verleden voelbaar zijn geweest. De wil om hier verandering in aan te brengen bracht een aantal CNV-ers bij elkaar. Het idee ontstond om de geschiedenis van de vakcentrale op papier te zetten.

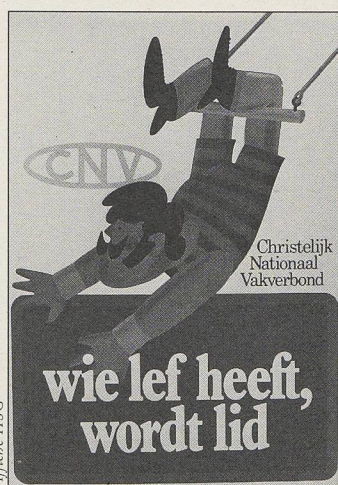
Lacunes

De wens om te komen tot een integraal handboek over de geschiedenis van het CNV bleek al spoedig te ambitieus. Daarvoor vertoonde het verleden te veel gaten. Een lijst van lacunes die werd opgesteld, toonde dit onbarmhartig aan. De hoeveelheid werk die uit de lijst sprak, was niet bemoedigend. Het leek een onneembare berg. Mede hierdoor kwam het vooralsnog niet tot een ontplooiing van activiteiten. Dit hield niet in dat van de aanvankelijke wens werd afgezien. Een handboek over de geschiedenis van het CNV is nog steeds het wenkende perspectief dat voorlopig voor het jaar 2009 bij het honderd-jarig bestaan gepland is. In opdracht van het CNV beschreven J.J. van Dijk en P.E. Werkman de houding van de christelijke vakbeweging tijdens de Tweede Wereldoorlog en verscheen een jaar later, in 1996, het jubileum-boek over de geschiedenis van CNV Industrie- en Voedingsbond. Hoewel beide boeken op zich hun bijdrage leveren aan het in kaart brengen van het verleden van de christelijke vakbeweging, vinden deze initiatieven toch te veel hun beperking in de herdenkin-

gen. De beperkingen die een gedenkboek doorgaans met zich meebrengen betekenen overigens gezinszins dat de waarde hiervan onderschat moet worden. Het is daarom verheugend dat na het startschot van de CNV Industrie- en Voedingsbond ook de Hout- en Bouwbond CNV besloten heeft mee te doen. De voorbereidingen voor een geschiedschrijving van deze bond zijn inmiddels begonnen. Te hopen is dat anderen zullen volgen.

Westerlaken belooft geld

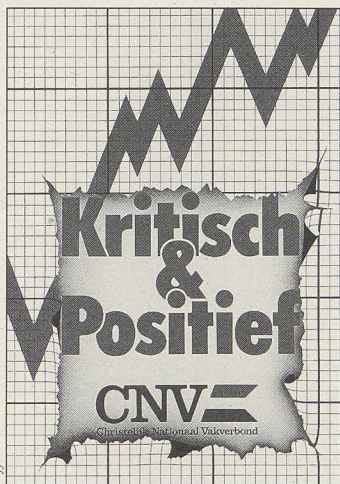
Hiernaast zal echter onderzoek moeten worden verricht dat buiten het kader van jubilea valt. Bij de presentatie van het boek van Werkman en Van Dijk, *Door geweld gedwongen*, in oktober 1995 gaf Anton Westerlaken het historisch onderzoek een belangrijke impuls in deze richting. Hij beloofde geld vrij te maken voor verder onderzoek. Sindsdien zijn er twee concrete initiatieven ontwikkeld. In het najaar van 1997 zal het eerste his-

torisch jaarboek voor de christelijk sociale beweging verschijnen. De doelstelling van het jaarboek is kennis te verzamelen over de christelijk sociale beweging in de meest brede zin van het woord. Deze wetenschappelijke kennis zal voor een deel de bestaande lacunes moeten opvullen en hiermee gedeeltelijk de weg vrij maken voor het handboek over de geschiedenis van het CNV. Tegen deze achtergrond is het nodig dat de redactie van het jaarboek voor een thematisch opzet kiest. Het geeft de mogelijkheid thema's uit te diepen los van een bond en in een breder vergelijkend perspectief te plaatsen. Bovendien biedt de ruim gekozen opzet van het jaarboek de gelegenheid nader in te gaan op de organisaties waar de vakcentrale in de dagelijkse praktijk veelvuldig mee te maken heeft, zoals de werkgevers, politieke partijen, etc.

Bronneninventarisatie

Naast het jaarboek heeft het CNV het bronneninventarisatie-project geïnitieerd, waarvan de uitvoering bij het IISG berust. De bedoeling is dat in eerste instantie alle archieven die betrekking hebben op de christelijk vakbeweging opgespoord worden. Voor een deel is dit eenvoudig: of de archieven zijn nog in het bezit van de bond of zij zijn afgestaan aan een van de grotere archiefinstellingen, zoals het IISG of het KDC. Daar staat tegenover dat van vele afdelingen, besturenbonden en voorlopers van de huidige CNV-bonden het onduidelijk is waar zij hun nalatenschap hebben gelaten. Hiervoor zal een uitgebreide speurtocht door Nederland gehouden moeten worden. Uiteraard eerst bij de bekende stads-, streek, provincie-, rijks- en particuliere archiefdiensten. Maar ook waar nodig zal aan oud-bestuursleden gevraagd worden of zij hun zolder willen bekijken. In het onderzoek passen voorts de archieven van oud-bondsbestuurders en allerlei realia, die voor tentoonstellingen of illustraties bij publikaties gebruikt kunnen worden. Uiteindelijk zal dit resulteren in een bronnengids.

Het ligt in de lijn van het voorgaande dat het weergeven van de vindplaatsen niet voldoende is. De archieven zullen ook onderzocht worden op hun inhoud. Welk materiaal is nog wel aanwezig en wat is er in de loop van de tijd verloren gegaan, en uiteraard zal er een periodisering plaats vinden. Dit alles wordt in een uitgebreid database-bestand vastgelegd. Het database-bestand is zo ontworpen dat door de scheidslijnen van de archieven heen gezocht kan worden op een bepaald onderwerp. Aan de hand van deze gegevens wordt het mogelijk een plan de campagne op te stellen voor verder onderzoek. Het moet bovendien eenvoudig zijn om de diverse onderzoeksvragen te toetsen aan het database-bestand, waarna snel inzicht verkregen kan worden in hoeverre het materiaal voorhanden is om een onderzoek te starten. Aan de andere kant levert het in kaart brengen van het historisch materiaal zijn eigen vragen en prioriteiten op.

Nu al kan gezegd worden dat met name de vooroorlogse periode er slecht af komt. Het zwaartepunt van de archieven ligt in de laatste vijftig jaar.

Er zal met andere woorden meer tijd dan verwacht besteed moeten worden aan de vroegere periode.

Planning tot 2009

Uit het voortgaande blijkt dat het CNV zijn geschiedenis serieus neemt. Er is een belangrijke stap voorwaarts gezet in de richting van een uitgebreide geschiedschrijving van de christelijk sociale beweging. Met het bronneninventarisatieproject

is het fundament gelegd en met het jaarboek en de geschiedschrijving van de individuele bonden wordt het bouwwerk langzaam opgetrokken. Maar of het zijn voltooiing in 2009 zal bereiken, hangt mede af van kapitaal en arbeid. Door het in principe openbaar stellen van het database-bestand kunnen academici van diverse disciplines hier hun voordeel mee doen. Nu het CNV de aanzet heeft gegeven, moeten de academici de handschoen oppakken.

Arno Bornebroek

DWARSLIGGER

Meepraten of meestaken

In augustus 1915 geeft professor L. van Aken pr., geestelijk en sociaal-economisch adviseur van de katholieke werkgevers een fraaie brochure uit over staking en uitsluiting. In een uitvoerige uiteenzetting over dit onderwerp duikt ineens de medezeggenschap als middel op ter voorkoming van stakingen. Hij introduceert de fabrieksraad. Van Aken besefte dat zijn lezers nog niet helemaal toe zijn aan dit fenomeen: "Het is best mogelijk, dat ik bij sommigen mijn betoog verzwak, wanneer ik iets goed zeg van zulk een fabrieksraad, dat zij mij als een idealist gaan aanzien, en daarom mijn beschouwingen niet meer voor ernstig nemen". Daarom gaat hij uitgebreid in op de status van zo'n fabrieksraad, de voorloper van de huidige ondernemingsraad. "Verstaat mij dus goed. De fabrieksraad heeft niet de leiding van het bedrijf, hij heeft niet voor te schrijven, wat er gefabriceerd zal worden, op welke wijze, uit welke grondstoffen, hoe een en ander zal worden gekocht en verkocht. De leiding der zaak blijft in handen van den werkgever". Van Aken ziet de fabrieksraad als de vertegenwoordiger van de arbeiders en tevens als de rechterhand van de patroon. De raad kan meewerken aan de opstelling van en de controle op de naleving van het arbeidsreglement. De leden van de raad kunnen de patroon voorlichten over kwesties van veiligheid en gezondheid. Van Aken heeft vertrouwen in de mensen van de medezeggenschap. Hij probeert zijn conservatieve lezers te overtuigen: "Welnu, in den regel ondervindt men, dat die mannen, wanneer zij werkelijk als verstandige mensen behandeld worden, wanneer men met hen redeneert en niet begint met wantrouwen jegens hen te betoonen, spoedig hunne verantwoordelijkheid gaan gevoelen en voorbeelden zijn van gematigdheid en goeden wil". Van Aken's slotopmerking over de waarde van de medezeggenschap is veelbetekenend. De lezer moet maar vaststellen of zijn constatering iets aan actualiteit heeft ingeboet: "Ja, wie een fabrieksraad op zijn werkplaats instelt, geeft een weinig van zijn persoonlijke macht in handen van anderen. Maar wat maakt dat, indien men daardoor evenveel, en waarschijnlijk zelfs méér bereikt? Wat is 't feitelijk anders, dan de leidsels overgeven aan een bekwaam koetsier, en zelf nog gemakkelijker zitten in het coupéje, warm en droog?"

Harry Peer

De Matrozenbond

De mouterij op De Zeven Provinciën

“Het waren jongens die meegedaan hadden aan de mouterij op De Zeven Provinciën in 1933. Ze hadden lang vastgezet, nu waren ze natuurlijk helden”, aldus dokter Frans Tutuhatunewa - de opvolger van ir. Joop Manusama als president van de Zuidmolukse Republiek in ballingschap - over enkele van zijn bewakers in Soerabaja in 1945. De verschillende politieke opvattingen stonden niet in de weg dat de Molukse muiters van 1933 hun volksgenoot Tutuhatunewa van de executie redden.

Een van hen was Thijs Sapija, ooit kanonnier op De Zeven Provinciën, later oprichter van een omvangrijke pro-Indonesische jeugdverzetsgroep. We kunnen het lezen in *De laatste inlandse schepelingen*, een in 1994 uitgegeven rijk geïllustreerd boek over Molukkers die in dienst zijn geweest van de Koninklijke Marine. De auteur is Herman Keppy, zoon van een Molukse ex-mariniër en een Nederlandse moeder. Met deze publicatie vestigt Keppy de aandacht op een nagenoeg vergeten groep mensen uit het

koloniale verleden van Nederland. Om financiële redenen en ter aanvulling van de Nederlandse bemanning van schepen in de Oost nam de overheid vanaf het begin van deze eeuw Indonesiërs in dienst. Zij vochten voor de Koningin en een ver vaderland. Velen van hen sneuvelden in de Tweede Wereldoorlog, met name tijdens de slag in de Javazee eind februari 1942. Uit Keppy's relaas rijst het beeld op van twee groeperingen Indonesisch marinepersoneel, zij die trouw bleven aan Nederland en zij die zich oriënteerden op het nationalistisch verzet en na de oorlog overliepen naar en soms een vooraanstaande rol vervulden in de strijdkrachten van de nieuwe Indonesische Republiek.

Aan het bezoek van koningin Beatrix en belangrijke Nederlandse politici en zakenlieden aan Indonesië in 1995 werd in de pers veel aandacht besteed. Allerlei Indonesiërs werden in interviews ten tonele gevoerd. Het verleden leeft voort. Zo blijkt dat Bambang Sutopo, vijftig jaar geleden een guerrillastrijder van Soekarno en nu een vooraanstaand jurist deel uitmaakt van een gamelengroep die wordt gevormd door veteranen van het scholierenbataljon en andere nationalist-ten op jaren. Onder hen bevindt zich een mouter van De Zeven Provinciën. De oude man die zich het jongmaatje van het pantserschip noemt zou wel eens de laatste overlevende van de mouterij in 1933 kunnen zijn.

Bom

Het staat vast dat zogeheten inlandse schepelingen het initiatief tot de mouterij op De Zeven Provinciën hebben genomen. Aan boord vormden zij met een aantal van 256 de meerderheid ten opzichte van de 141 Nederlanders. Leiders van de mouterij zoals Paradja en Kawilarang sloten aan op protestakties op de wal tegen voortdurende salarisverlagingen, de dienstweigeringen, de gevangenzetting van honderden matrozen, de discriminatie aan boord. Op 4 februari 1933 maakten zij zich in Koeta Radja meester van het pantserschip waarop zij geplaatst waren. Vervolgens voeren ze als demonstratief protest langs de westkust van Sumatra richting Soerabaja. De Nederlandse bemanningsleden werden gedwongen om mee te werken. De commandant en andere hoge officieren die aan de wal een feestje hielden hadden het nakijken. De dagen erna achtervolgden ze op gepaste afstand op een schip van de gouvernementsmarine hun eigen bodem. Het absurde karakter van dit tafereel wordt weggedrukt door de tragische afloop ervan. De Nederlandse overheid handelde in de geest van de stelling van H. Colijn: “De hoofdzaak is, dat er een klaar geval van mouterij is en dat men die mouterij moet onderdrukken, zo nodig door het schip met een torpedo naar de bodem van de oceaan te zenden”. Het werd geen torpedo, maar een bom. De overheid herstelde het gezag op wrede

wijze. Op 10 februari 1933 wordt het schip vanuit een vliegtuig gebombardeerd. Het maakte een eind aan het leven van 23 bemanningsleden, inlandse en Nederlandse. Er was een groot aantal zwaar gewonden. De beelden en de emoties zullen korporaal-machinist Maud Boshart zijn hele verdere leven hebben achtervolgd: "Een ontzettende vuurzuil spoot op en als een vlijming ging het door mij heen dat op de plaats waar het moordwerktuig viel een groot aantal mensen naar de vliegtuigen had staan kijken." Hij vervolgt: "Tranen sprongen me in de ogen. Daar lagen ze! Jongens, kinderen nog met vaneengereten ledematen; enigen stonden in brand, anderen wentel-den zich met afzichtelijke wonden in hun eigen ingewanden. Een kameraad van mij, een tamboer, had een vuistgroot gat in de borst waaruit de overblijfselen puilden van wat eens zijn altijd voor een ieder warmkloppend hart was. Een ontzettende ravage was aangericht; stalen platen verbogen, dekbalken aan splinters en om en boven dit alles speelden kleine vlammetjes van een blauwgele kleur". Keppy haalt Dolf Wattimena aan, beginnend lichtmatroos. Deze man heeft vergelijkbare afschuwelijke herinneringen: de paniek, ledematen die in de mast hing, een matroos die gillend rondliep, zonder handen.

Onderdrukking

Nederland was in rep en roer. Eerst over de mouterij zelf en vervolgens over de manier waarop er een einde aan werd gemaakt. Het hele spectrum van rechts (één langgerekte reactionaire roep om herstel van orde en gezag) en alle stromingen van radikaal-links (een intense betrokkenheid met de schepelingen leidde al snel tot mythevorming over revolutionaire muiters) in de politiek maakten zich meester van het gebeuren, zodat het onmogelijk was tot een rustige, betrouwbare weergave van achtergronden, oorzaken, verloop en nasleep van de mouterij te komen. Van de zijde van de Arbeiderspers en uit

De Zevensprong

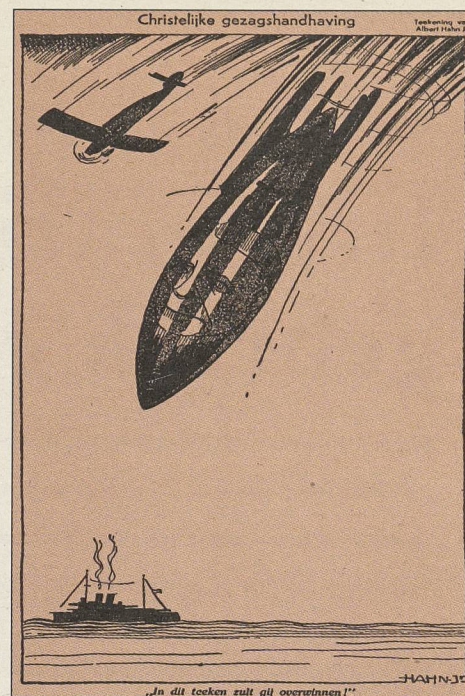
Wie wil dansen de zeven, de zeven dansen de Zeven Provinciën sprong? Ze zeggen dat hij niet dansen kan de kleine, vertrapte, bruine man, maar hij danst voor en wie volgen kan die doet als hij, tot de edelman Ruys en Colijn en 't heel span meedansen aan de strop. Dat is één.

Jef Last

het gedrag van allerlei sociaal-democraten viel aanvankelijk een grote mate van sympathie met de muiters te beluisteren. Het sociaal-democratische standpunt is moeilijk te geven. Er waren ook terughoudende en afwijzende reacties. Partijleider J.W. Albarda gaf een bezonnen brochure uit over de mouterij. De SDAP werd door de hetze van rechts in het defensief gedrongen. De partij durfde het niet op te nemen voor partijgenoot Boshart. Burgerpersoneel bij defensie werd verboden zich te organiseren bij NVV-bonden. Het NVV had dus evenals de SDAP te veel zorgen om de politieke verwante marinevakbonden te ondersteunen. De revolutionair-socialist Henk Sneevliet die zich in een pamflet tot de marinemensen in Den Helder richtte werd veroordeeld tot vijf maanden gevangenisstraf. Sneevliet had een persoonlijke betrokkenheid met zowel Indië als de marine. Sneevliet kende de verhoudingen in Indië omdat hij er vijf jaar had gewoond en politieke strijd had gevoerd. Bovendien had hij er vaak gesproken voor het marinepersoneel. Op de golven van het protest belandde hij bij de verkiezingen in 1933 in de Tweede Kamer. De CPN kwam met een koplijst van acht kandidaten uit; van de vier Indonesiërs op deze lijst zaten er twee gevangen in het concentratiekamp Boven-Digoel. De communisten verdubbelden het aantal kamerleden van twee op vier, onder hen was de Indonesiër Roestam Effendi. De Anti-Revolutionaire Partij (ARP) kwam echter eveneens versterkt uit de verkiezingen te voorschijn. Colijn loste Ruys de Beerenbrouck af als minister-president. Repressie in Nederland, maar evenzeer in Indië. Nationalistische leiders zoals Soekarno werden gearresteerd. Soekarno werd verbannen en negen jaar later in 1942 door de Japanners bevrijd. De macht lag bij de autoriteiten in Indië en het kabinet en de marineleiding in Nederland. Zij slaagden erin om hun beeld van de mouterij in het verre Indië als de enige juiste aan het grote publiek op te leggen.

Den Helder

Ger Klein, staatssecretaris van Onderwijs in het kabinet-Den Uyl en zoon van een marineman, is getraumatiseerd door de overheidsrepressie na de mouterij. Hij geeft een indruk van de effecten op het dagelijks leven. "In Den Helder zat vrijwel iedereen bij de marine. Pa was eerst

hofmeester, vervolgens militair werkmans, en na zijn degradatie in 1933 oppasser van adelborsten. Dat jaar begon de vervolging van ons gezin. Bemanningsleden van de Zeven Provinciën waren vanwege salariskortingen gaan muiten, en omdat de regering alles wat links was schuldig achtte, werd de SDAP voor marinepersoneel een verboden organisatie. Mijn vader moest diverse keren tegenover een bloedraadachtige commissie verantwoording afleggen over zijn politieke voorkeur. Wij werden doelwit van intimidatie en spionage. Sommige klootzakken zongen mij, een jongen van acht, hatelijk toe: 'Rooie' komt op je graf te staan. Als je een exemplaar van Het Volk mee naar huis smokkelde, moest je moeder uitkijken dat ze die krant niet per ongeluk meegaf aan ophalers van oud papier: marinemensen in burger controleerden zo of wij wel zuiver op de graat waren. De narigheid hield pas op toen mijn vader met vervroegd pensioen ging. Hij werd broodbezorger bij een coöperatie. Eindelijk konden we weer doen en laten wat we wilden. Het was een bevrijding." De vakbonden van marinepersoneel en de Nederlandse bemanning van De Zeven Provinciën werden geofferd in wat Henk Hofland "een politiek proces" heeft genoemd, "een rechtszaak die de betekenis had van een revanche".

(WORDT VERVOLGD)

Harry Peer

Bronnen:

H. Keppy, *De laatste inlandse schepelingen*. Amsterdam 1994.
NRC Handelsblad, 27 aug. 1994 en 19 aug. 1995
 M. Boshart, *De mouterij op de Zeven Provinciën*. Amsterdam 1978.

Vaandels en vlaggen in Gelderland en omstreken

Inventarisatie, gebruik en beheer

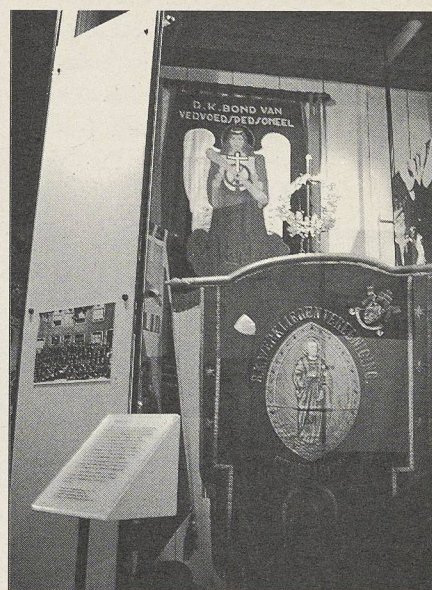
Iedere organisatie heeft er behoefte aan om te laten zien dat zij er is. Zodra er geld voor is gaan vakbonden hiervoor vaandels gebruiken. In de laatste decennia wordt dat minder. Vaandels raken in vergetelheid en gaan in conditie achteruit. Inmiddels worden er echter steeds vaker initiatieven ter verbetering genomen. Dat blijkt onder andere in Gelderland.

Vaandels zijn letterlijk al "zo oud als de weg naar Rome". Algemeen wordt aangenomen dat het vaandel is ontstaan bij de Romeinse legioenen in de eeuwen rond het begin van de jaartelling. De middeleeuwse gilden hebben hun eigen vaandels. In het laatste kwart van de vorige eeuw begint het aantal vaandels weer te groeien. Ondanks de grote kosten doen ook vakbonden daar aan mee. Atelier Umbach uit Amsterdam vraagt in 1906 bijvoorbeeld maar liefst 95 gulden voor een vaandel compleet met stok, vergulde kroon en spits. Afgezet tegen bijvoorbeeld het gemiddelde uurloon in bouw- en houtnijverheid aan het begin van deze eeuw van acht tot tien cent een enorm bedrag. Via het eigen vaandel kan de vakbond laten zien dat hij er is. Socialisten gebruiken het vaandel bijvoorbeeld in de 1-mei betogingen. De afbeeldingen op de vaandels verschillen sterk per vakbondszuil. Afbeeldingen

van gereedschappen op het vaandel liggen voor de hand maar worden niet altijd gebruikt. Op vaandels van christelijke bonden in veel gevallen ook een afbeelding van een opengeslagen bijbel met tekst. Op katholieke vaandels staat in veel gevallen alleen een afbeelding van de patroon. Op vaandels van socialistische bonden is vaak een opgaande zon te zien. Een gebroken ketting symboliseert de gebroken macht van het kapitalisme.

Zichtbaar maken en registreren.

Vaandels zijn een tastbare overblijfsel van een rijke verenigingscultuur. Voor velen zijn het aansprekende symbolen van zelfvertrouwen en kracht. Het zijn belangrijke cultuurhistorische voorwerpen. Voor verschillende personen en organisaties is dit reden om het vaandelbezit vast te leggen en toegankelijk te maken. In 1991 heeft het Drents Museum een speciale tentoonstelling gewijd aan vaandels en vlaggen. Door het aanschrijven van verenigingen weet men er 272 op te

Vakbondsvaandels in Museum Elizabeth Weeshuis te Culemborg (foto Christ Essens)

sporen. Daaronder ook vele vakbondsvaandels.

Ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Bouw- en Houtbond FNV als landelijk werkende organisatie in 1992 wordt het bezit aan vlaggen en vaandels van de afdelingen geïnventariseerd. In het district Gelderland worden er alleen al 68 geregistreerd. Eén-derde daarvan vlaggen, de rest vaandels.

In 1995 start het Gelders Oudheidkundig Contact (GOC) het project vlaggen en vaandels. Door dit project wil het inzicht krijgen in de aanwezigheid en de conditie van vaandels en vlaggen in de musea van Gelderland en Overijssel. In totaal worden 558 vaandels en vlaggen in de musea opgespoord.

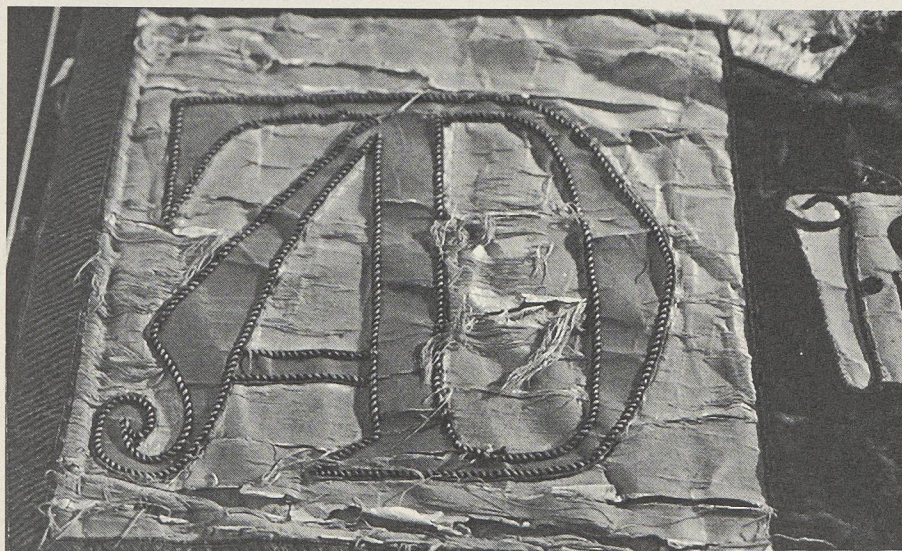
De meeste vaandels dateren uit de periode eind vorige eeuw tot 1950. Na de tweede wereldoorlog worden veelal vlaggen en, vanaf de jaren zestig, spandoeken gebruikt.

Kwetsbaar

Textiel restaurator Alie Siebert-de Kaste van het GOC vertelt dat licht het grootste probleem is voor veel vaandels: "Een prachtig mosgroen vaandel blijkt bij het optillen van de franje eigenlijk koningsblauw van kleur te zijn".

Veel vaandels zijn van zijdevelours gemaakt. Dit is katoen met een extra

Restaureerbare schade aan een vaandel (foto Alie Siebert-de Kaste)

inslagdraad van zijde met een opstaande pool. Zijde wordt aangetast door licht. Bij veelvuldig gebruik van het vaandel raken deze vezels los en ontstaan er kale plekken.

Andere problemen ontstaan door het gebruik van het materiaal: "Sommige vaandels hebben door hun vorm steunlatten van hout of zelfs metaal nodig om mooi recht te blijven. Door het gebruik in de loop der jaren raken de latten los van hun bevestiging. Soms steken ze dóór de voering heen".

Liggend bewaren is in veel gevallen het beste maar daarvoor ontbreekt soms de ruimte. Juist omdat het zo groot is komt het ergens in een hoek van een zolder terecht. Dat kan een vaandel in de loop der jaren totaal verstoffen. Zelfs een vaandelkast biedt in veel gevallen onvoldoende bescherming. Deze kasten kunnen kieren hebben zodat stof en ongedierte ongemerkt hun gang kunnen gaan. Schade als gevolg van ongedierte blijkt in de vaandelcollecties van de musea echter nauwelijks een probleem te zijn.

Verkeerd ophangen kan een vaandel verder beschadigen. Bijvoorbeeld tegen een vochtige muur of te dicht tegen elkaar in een kast. Metalen delen van het ene vaandel kunnen het andere beschadigen. Er zijn ook voorbeelden waarbij het vaandel aan de vaandelstok is gespijkerd waardoor roestschade optreedt.

Toch is niet alles kommer en kwel met de vaandels en vlaggen. Slechts een klein deel van de vaandels die door het GOC zijn bekeken zijn in een zodanige staat dat een restauratie noodzakelijk of urgent is.

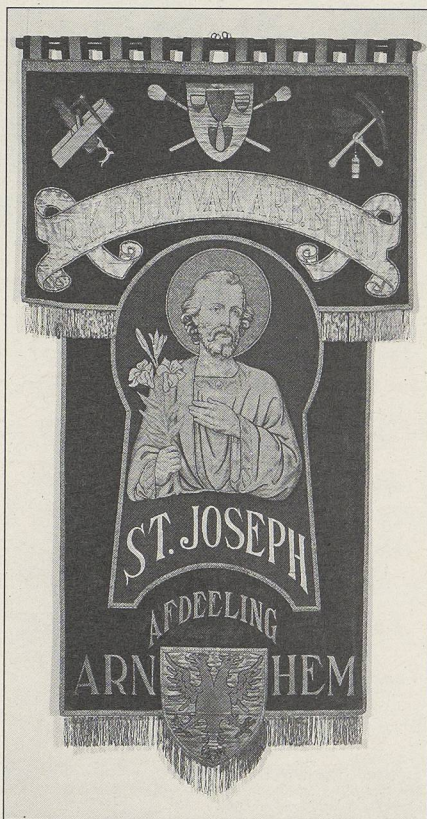
In Culemborg zijn twee vakbondsvaandels tentoongesteld in het Museum Elisabeth Weeshuis. Eén van deze twee is aan restauratie toe. Het vaandel van de RK Werkliedenvereniging St. Jozef is van donkerrood fluweel. Het is versierd met een applique van St. Jozef, letters, goudfranje, band en geslepen glazen steentjes. Diverse zaken ontbreken: kwasten, het wapen van Culemborg, een los koord met kwasten en een ster. Ook omdat het vaandel aan de stok is gespijkerd wordt verwacht dat conservering meer dan 100 uur zal vergen. Aan het vaandel van de RK Bond van Vervoers-personeel St. Raphael hoeft echter niets te gebeuren. Slechts aan één kwast ontbreekt franje.

Bewaren

Vaandels zijn door hun omvang en materiaal dus kwetsbaar voor schade.

Toch is het geen oplossing om alle vaandels onder te brengen in een goed ingerichte centrale bewaarplaats. Nog steeds worden vaandels en vlaggen immers opgehangen bij speciale gebeurtenissen in afdelingen. Het is ook verbonden met de geschiedenis van een gebied.

Maya Thieme van de Bouw- en Houtbond FNV: "We proberen de vaandels en vlaggen zo veel mogelijk in het eigen gebied te houden. Daar horen ze thuis. Een afdeling zou een vlag bijvoorbeeld in een regionaal archief of museum kunnen onderbrengen".

Vaandel van afdeling Arnhem van de r.k. Bouwvakarbeidersbond
(foto Sjaak Ramakers/Bouw- en Houtbond FNV)

Is een vaandel eenmaal beschadigd dan zijn er gespecialiseerde ateliers die voor restauratie kunnen zorgen. Zij kunnen ook een beoordeling maken van de staat waarin een vaandel is. Bekende ateliers zijn bijvoorbeeld gevestigd in Haarlem (Werkplaats tot Herstel van Antiek Textiel) en Tilburg (de Tiendschuur). Voor de bij het GOC aangesloten musea verzorgt Alie Siebert restauraties. Daarbij is soms hulp van andere collega's nodig vanwege het bij het vaandel behorende hout (stok), metaal (versieringen) of papier (als vulling voor applicaties of zelfs als tussenvoering).

Tips

Bondsafdelingen en kleine musea hebben soms problemen met het bewaren van de vaandels en vlaggen. Zowel Bouw- en Houtbond FNV als GOC geven daarom bewaartips.

Om schade te voorkomen dienen vaandels nooit opgerold te worden. Dit beschadigt het zijdevelours en kan applicaties lostrekken. Vlaggen kunnen weer wel opgerold worden, maar niet te strak. Opvouwen is voor vaandels én vlaggen uit den boze. Bewaren in plastic zorgt ook gegarandeerd voor schade. Plastic trekt vuil aan en door vochtophoping kan schimmel ontstaan.

Niet iedereen kan zich echter een "zuurvrije kast met een constante temperatuur van tussen de 16 en 20 graden en een luchtvochtigheid van tussen de 50 en 55 procent" veroorloven. Daarom heeft het GOC in samenwerking met een zusterinstelling in Noord-Holland enkele simpele oplossingen bedacht. Alie Siebert vertelt: "Afhankelijk van het aantal vaandels en beschikbare geld zijn er allerlei oplossingen waarbij een vaandel in het donker en beschermd tegen stof bewaard kan worden. Liggend bewaren kan in ladenkasten die ook voor tekeningen gebruikt worden. Heeft een museum veel vaandels dan is hangend bewaren vaak de enige oplossing. Ook dán kan stof en licht worden buitengesloten door gebruik te maken van een constructie met een overkapping van plaatmateriaal en rondom gordijnen tot aan de grond van ongebleekte katoen".

Ook voor vlaggen zijn er allerlei mogelijkheden. Zij kunnen onder een soortgelijke overkapping bewaard worden. Daarbij liggen zij op zuurvrije kartonnen kokers die horizontaal los van elkaar in steunen hangen.

Afdelingen die zélf meer aandacht willen besteden aan het conserveren van hun vaandels en vlaggen kunnen in verschillende provincies, o.a. bij het GOC cursussen volgen. Bijvoorbeeld over behoud van textiel en ongediertenbestrijding.

Christ Essens

Bronnen:

E. ter Hofstede en P. Schonewille, *Symbolen van eendracht, vaandels en vlaggen van Drentse verenigingen*, Drents Museum 1991.

Van banier tot Vaandel, Bouw- en Houtbond FNV, 1992

Een eeuw vrouwenarbeid bij de Zaanse Zoetwarenfabrikant

“Als ik morgen weer mocht komen deed ik het meteen”

Aankomst meisjespersoneel bij de fabriek (foto Verkade)

De meeste werknemers keken terug op een heerlijke tijd. Mevrouw Wattimena-Fuchter (1937) een van de vele Indonesische meisjes die bij de Verkade-fabriek emplooi vond in de jaren vijftig zei het zo: “Als ik opnieuw geboren zou worden zou ik weer bij Verkade willen werken. Dat meen ik echt, die sfeer daar was zo prettig. Ik ben blij dat ik daar begonnen ben met mijn loopbaan, ik heb er veel dingen geleerd die ik later heb kunnen gebruiken.”

Jonge meisjes in de fabriek

Aanvankelijk werkten er alleen maar mannen bij de *Stoom Brood & Beschuittbakkerij 'De Ruyter'* die in 1886 werd geopend. In 1891 werden 6 meisjes aangenomen om beschuittbussen schoon te maken. Zij waren de eerste Ruytermeisjes.

Vanaf de jaren twintig van deze eeuw togen de veelal veertienjarige meisjes massaal vanuit Amsterdam naar Zaandam om in een van de fabrieken inpakwerk te verrichten. Dat het voornamelijk Amsterdamse meisjes waren die in de fabriek aan het werk gingen (90%) had te maken met de heersende opvatting dat fabrieksarbeid onbetamelijk en aanstootgevend was. Vaders uit Zaandam verboden hun dochters fabriekswerk te doen, terwijl Amsterdamse vaders weigerden hun dochters voor een mevrouw in een dienstje te laten sloven.

Voor ongehoorzame of opstandige werknemers hoefden leidinggevenden aan het begin van deze eeuw niet bang te zijn. Dat was maar goed ook want alhoewel Verkade bekend stond als een sociaal

Vanaf het einde van de vorige eeuw tot en met halverwege de twintigste eeuw hebben duizenden jonge meisjes hun puberteitsjaren werkend doorgebracht bij de Zaanse zoetwarenfabrikant.

De uitspraak ‘als ik morgen weer mocht komen deed ik het meteen’ hoorden wij niet alleen van de 95-jarige mevrouw Breuk-Kirsten maar van nog talloze andere dames die werden geïnterviewd voor het boek *Ruytermeisjes en Verkade vrouwen*.

bedrijf, waren de meisjes bijvoorbeeld de laatsten die konden meegenieten van de loonsverhogingen in 1919. Bovendien kregen de meisjes ook minder betaald dan de jongens.

Successievelijk groeide de *Stoom Brood & Beschuittbakkerij 'De Ruyter'*, die aan het einde van de vorige eeuw tot Verkade werd omgedoopt, in de jaren rond de eeuwwisseling uit tot een groot fabriekscomplex. Hierdoor waren er ook steeds meer meisjes nodig om het uitgebreide assortiment in te pakken. Zij werkten in de fabriek waar snij- en kantkoek werd gemaakt, in de waxine en theelichtjes fabriek, de beschuittfabriek of in de biscuittfabriek, de plek waar de meeste meisjes emplooi vonden. Later, vanaf de

Eerste Wereldoorlog, werden er inpaksters gevraagd voor het suikerwerk, de bonbons en allerlei chocolade. Maar het waren niet alleen inpaksters die bij Verkade hebben gewerkt. Er waren ook andere functies die voor vrouwen open stonden, bijvoorbeeld laboranten, administratieve krachten, kantine-medewerkers, bedrijfsverpleegkundigen, maatschappelijk werkers, linnenkamermedewersters en telefonistes. Mevrouw Dekker-de Vries (1909) telefoniste van 1925-1932 werkte soms op haar vrije zaterdag, gratis en voor niets:

“Ik moest wel eens op zaterdagmiddag terugkomen, als er een vergadering van de commissarissen plaats vond. Er moest dan een telefonist aanwezig zijn zodat de heren in de gelegenheid werden gesteld om naar buiten te bellen. Ik kreeg niet extra betaald voor zo'n middag, oh daar dacht ik niet eens aan.”

Fabrieksmeisjes in het gareel

Na de Tweede Wereldoorlog steeg de vraag naar ongeschoold en jong personeel enorm. De meisjes die na de oorlog bij Verkade in dienst kwamen - in de hoogtijdagen van de jaren vijftig bijna 2000 - waren nog steeds zo'n veertien à vijftien jaar oud. Voor het bedrijf was dat voordelig; het waren goedkope werkkrachten; jonge kinderen lieten zich toen makkelijk vormen; meisjes waren niet politiek bewust en organiseerden zich niet via een vakvereniging. Zij verlieten het bedrijf veelal vrijwillig zodra zij de huwbare leeftijd hadden bereikt en te duur werden. Er

waren ook nadelen verbonden aan het feit dat de meisjes zo jong waren; ze waren speels, uitgelaten en makkelijk te beïnvloeden. De leidinggevendenden in het bedrijf waren beducht voor opruiende meisjes die de jongens en mannen zouden kunnen ophitsen tot ongeregelheden of zelfs stakingen. In 1951 een jaar vol arbeidsonlusten, gebeurde dit voor het eerst in de geschiedenis van het bedrijf. Er werd een loonsverhoging van 10% geëist voor jongeren tot 23 jaar. De grootste groep jongeren bij Verkade bestond natuurlijk uit meisjes.

Honderdachtenvijftig van hen -zo'n 18.5 procent,- nam deel aan de staking die alleen werd gesteund door de Eenheids Vak Centrale. Vier Verkade-mannen toonden zich solidair en staakten mee. Eind jaren vijftig waren er vijf maatschappelijk werksters aangesteld om te helpen de meisjes in het gareel te houden. Zij ondersteunden de chefs bij ongeregelheden, legden een huisbezoek af om te bekijken hoe het er in het gezin van herkomst aan toe ging, en namen personeel aan. Via de interne bedrijfsschool en

het vormingswerk in de Dotterbloem, werden de meisjes zodanig gevormd dat ze 'pasten in het pulletje'.

'Meisjes komt werken bij Verkade en neem gerustje moeder mee'

Ook voor Verkade werd het begin jaren zestig lastig om over voldoende personeel te beschikken. Door het grote tekort aan arbeidskrachten ging men over tot het aanstellen van getrouwde vrouwen. Voor hen werd een speciale werktijdenregeling ingevoerd, opdat zij hun taken als werkneemster en huisvrouw optimaal konden combineren. Uit het begin jaren zestig stamt ook de slogan 'Meisjes komt werken bij Verkade en neem gerust je moeder mee'.

Mevrouw Wijnberg-Ruiter (1921): "In januari 1963 ben ik begonnen bij Verkade, er hingen van die slagzinnen in de tram, 'meisjes komt werken bij Verkade en neem gerust je moeder mee'.

Bij mij was het net omgekeerd, ik kwam werken en nam mijn dochters mee. Ik had vijf kinderen en er was niet veel geld.

Die kleine was toen twee jaar en acht maanden, die ging naar De Dotterbloem (de bedrijfs-crèche). Mijn oudste dochter Ina, werkte de hele dag op de biscuit, die was veertien jaar. Ik werkte halve dagen tot half één."

De Dotterbloem

De oprichting van het Verkade-kinderdagverblijf 'De Dotterbloem' in 1961, houdt rechtstreeks verband met het aanstellen van gehuwde vrouwen. Een bedrijfs-crèche was een bijna nieuw fenomeen in Nederland. De Dotterbloem ontstond beslist niet met het doel de emancipatie van vrouwen te bevorderen. De crèche werd vanuit economische overwegingen in het leven geroepen.

Vanwege dezelfde economische overwegingen verlieten vrouwen de huiskamer om in de Verkade-fabrieken aan de slag te gaan. Zo konden zij de 'extraatjes' voor thuis verdienen, terwijl hun kinderen werden toevertrouwd aan de Dotterbloem.

De avonddame verdwijnt

Niet alleen gehuwde Nederlandse vrouwen waren eind jaren zestig welkom bij Verkade, ook buitenlandse vrouwen kwamen in die periode massaal door de fabriekspoorten. De zorg die zich voorheen op de meisjes richtte, ging nu uit naar de vrouwen van veelal mediterrane afkomst. Zo kregen de buitenlandse vrouwen een eigen maatschappelijk werkster, een eigen contactgroep en werden er tolken aangesteld.

Om reden van "efficiëntie in het productieproces" gaat men bij Verkade in het begin van de jaren tachtig over tot de invoering van een drieploegensysteem. Hierdoor verdwijnt 'de avonddame' van het toneel. Avonddames werkten uitsluitend 's avonds bij Verkade. Dit parttime dienstverband was erg populair onder de getrouwde vrouwen. Zij vormden een 'eigen', aparte groep van werkneemsters binnen de fabriek. Mevrouw Ans Bleeker-Van Laer (1923): "Ik vond die avonddienst altijd geweldig. We waren ook geen types voor televisie kijken. Al die jaren hebben we geen televisie gezien. En als ik dan eens keek was het altijd ellende. Kwam ik binnen en dan waren ze net bezig met 'Achter het Nieuws' of zoiets. De series hebben we nooit meegemaakt, zelfs 'Peyton Place' niet. We hadden elkaar en dat was ook een soort serie. Je volgde elkaars leven en dan ging je weer dit of dat aan elkaar vragen. We hebben heel veel met elkaar meegemaakt."

Zakelijker en onpersoonlijker

De huidige generatie Verkade-vrouwen is van mening dat de sfeer in het bedrijf de laatste jaren nogal is veranderd. De onderlinge contacten zijn anoniemer geworden, mede omdat men veelvuldig gebruik maakt van tijdelijke arbeidskrachten. En men ervaart Verkade als een zakelijker en onpersoonlijker bedrijf dan voorheen.

De vrouwen die in het tegenwoordige Verkade aan een band staan, staan bij een machine. Figuurlijk en letterlijk zijn hun werkzaamheden afstandelijker geworden. Verder speelt mee dat men zelden nog op

Doe een goede keuze

Elk meisje wil in deze tijd haar prestaties goed beloond zien! Maar dat niet alleen. Ze wil ook werken in een nette en ordelijke omgeving, waar ze elke dag weer met plezier naar toe gaat en... waar ze werk doet dat er op aan komt.

*****

De ouders hebben ook nog andere wensen. Naast prettig werk en een goed loon is voor hen vooral van belang dat hun dochter werkt in een omgeving, waarin aan haar de zorg wordt besteed, die op het opgroeien-de meisje een gunstige invloed heeft.

*****

BIJ VERKADE VINDT U
 Prettig werk in een nette omgeving
 Een goed loon en een zeer goede premie
 Volledige reiskostenvergoeding
 Een gunstige spaarregeling

EN BOVENDIEN
 Cursussen in bedrijfstijd op het gebied van koken, naaien enz. (geen „schooltje“, maar gezellige, praktische lessen)
 Aandacht van de leiding voor het jonge meisje
 Een ruime middagpauze in de kantine of op de mooie speelvelden
 En alle zaterdagen vrij.

Kom eens praten in de Boschdijkstraat 49 te 's Hertogenbosch. Je kunt je daar elke dag van 8.30-12.30 uur en van 2-6 uur aanmelden. Ook voor 14-jarigen is reeds aanmelding mogelijk voor het nieuwe cursusjaar dat in september begint.

KONINKLIJKE VERKADE FABRIEKEN N.V.
 afdeling 's Hertogenbosch

een vaste plek in de fabriek werkt. Een inpakster: "Je werkt nu voortdurend met andere mensen samen, je hebt geen vaste ploeg meer waarmee je elke dag werkt, het is daardoor ook veel anoniemer geworden. De ene dag ben je met vrouwen, dan weer werk je met jongens, dan weer met die. De meeste ken ik wel van gezicht. De naam weet je meestal niet, het is vaak alleen maar 'hallo'. Vroeger was de sfeer vrijer, vrolijker, meer grappes. Nu kun je onder het werk eigenlijk nauwelijks nog praten. Soms ben je dan ook een beetje eenzaam, je kunt elkaar niets meer vertellen."

Het 'inpakken' bij Verkade is niet louter vrouwenwerk tegenwoordig. Ook op de werkvloer zijn de opvattingen veranderd. Tegenwoordig pakt iedereen in als dat nodig is. Er wordt dan met mens en macht gewerkt om de order rond te krijgen. Het feit dat er geen typische vrouwelijke werkzaamheden meer bestaan, biedt wel-

Pakkerij beschuit (foto Verkade)

licht een perspectief voor vrouwen die hogerop willen komen binnen Verkade: flexibiliteit als motor voor vrouwenarbeid.

Ineke Hogema en Ivonne van der Padt

Ineke Hogema en Ivonne van der Padt, *Ruytermeisjes en Verkadevrouwen. Een eeuw vrouwenarbeid bij de Zaanse Zoetwarenfabrikant*. Uitgeverij Scriptum, Schiedam. 1997. 175 pag. ISBN 90 5594 078 X f.39,90.

VERVOLG VAN PAGINA 1

gebouw aan het Achterom bij de ingang van Klein-Rome. Dit gebouw droeg de bijnaam 'de Vetkeet'. Mijn moeder beheerde er soms, met behulp van de zusjes, de kantine. Veel tijd om te lezen was er dan ook niet. 'Hij las zelf nooit iets uit de boekenkast in onze voorkamer, enkel soms heel even *Uit het rijk van de arbeid van Kuiper*. Op de zaterdagavond las hij geheel de dikke *Volkskrant* uit en zei dan telkens: "en nou weet ik nog niks".'

Gemakkelijk

In de passages over het vakbondswerk van zijn vader klinkt enige herkenbare - maar ook wel wat gemakkelijke - kritiek door op de bezoldigde bestuurders. Kuiper, de schrijver van *Uit het rijk van de arbeid*, heet bijvoorbeeld 'een geëmancipeerde KAB-er die in de Kamer graag naar de pijpen van de KVP-fabrikanten danste'. Dat kan Ros nauwelijks uit eigen waarneming weten, omdat de politieke loopbaan van Kuiper (overleden in 1951, Ros is dan 13 jaar) voornamelijk tussen de twee wereldoorlogen ligt, wanneer er nog geen KVP bestaat. Ook elders doet Ros de bestuurders geen recht. 'De vrijgestelden in de bond verdienden, zonder dat ze iets echt voor jan

boezeroen voelden of deden, er een schoffie salaris bij waar mijn vader altijd maar naar kon fluiten.' De kleine Martin komt het laatste jaar van de oorlog op een bijzondere wijze door. 'Vlak na de invasie, toen in het hele land een korte periode van vredesverwachting aanbrak, werd ik na een ingewikkelde treinreis naar America (de Peel, spr) gebracht. Daar zorgde kapelaan Gilsing voor.' Kapelaan Gilsing is de geestelijk adviseur van de Hilversumse KAB. Enkele maanden later keert Ros terug naar Klein-Rome, als America niet meer de veilige plek is, die het lang was geweest. Tegen die tijd bereidt zijn vader zich voor op een mogelijke hongervinter. 'Hij begon lijsten op te stellen van relaties uit de rooms-katholieke werklidenvereniging in de Wieringermeer, in Overijssel, tot in Friesland toe, die hij wel eens met de fiets zou bezoeken, in de hoop op eten. In het stiekem bij ons bezorgde rooms-katholieke werklidenbladje *Je Maintiendrai* werden de ouders opgeroepen om de ergst hongerige kinderen, voordat de winter inviel, bij rooms-katholieke boerengezinnen onder te brengen. Het was weer kapelaan Gilsing die ervoor zorgde dat mijn jongste zusje en ik in aanmerking kwamen.' De kleine Martin wordt dan in Denekamp ondergebracht.

Kaslijsten

In de schoolkeuze verraadt zich in vader Ros de geëmancipeerde arbeider. 'Toen de fraters van de Sint Jansschool mij kwamen ophalen voor de weg naar mulo of ambacht (...) is mijn vader moedig voor me in de bres gesprongen. Dankzij hem lukte het me via de Aloysiuschool door te stoten naar het rooms-katholieke lyceum. Op zaterdagavonden, als hij achter zijn bureau nog de kaslijsten van de KAB zat in te vullen, tekende hij mijn weekboekje. De herinnering aan goede cijfers blijft voor mij nog steeds vastverbonden aan de geur van zijn sigaren.' De inspanningen van het vakbondskaderlid Ros hebben bijgedragen aan de opbouw van de welvaartsstaat. Zelf heeft hij daar niet de volle vruchten van kunnen plukken. Maar tot het eind bleef hij vervuld van enige roomse blijmoedigheid. 'Na zijn afscheid van de weverijen, die hem geen spoor van pensioen schonken, was mijn vader nog luttele jaren gelukkig in een veel leukere functie, die van badmeester in het laatste Hilversumse volksbadhuis.'

Jeroen Sprenger

Martin Ros, *Herinneringen aan mijn rijke rooms jeugd*, Aspekt - Nieuwegein / de Prom - Baarn, 1997

MUSEUMKALENDER

PERMANENT

Het betere werk

Geschiedenis en betekenis van de Nederlandse vakbeweging. Verleden en heden komen aan bod in deze tentoonstelling, waarop het mooiste materiaal te zien is, dat anderhalve eeuw vakbondsgeschiedenis heeft opgeleverd.

THEMATENTONSTELLING

Kunst aan het volk

Sociale misstanden in kunst tot uitdrukking brengen en die kunst vervolgens bereikbaar maken voor gewone mensen. Daar streefden een eeuw geleden kunstenaars in heel West-Europa naar. Ze maakten illustraties, prenten en affiches in plaats van schilderijen en probeerden met dit werk armoede en onrecht te bestrijden. Deze tentoonstelling toont werk van onder meer Walter Crane, Th. Steinlen, Albert Hahn, Frans Massereel en Gerd Arntz uit de collecties van het IISG in Amsterdam.

Van 18 september tot en met 1 maart 1998

SYMPOSIA

Scholing en arbeidsmarkt, flexibiliteit van oudere werknemers

23 Oktober 1997

De auteurs van de gelijknamige wetenschappelijke uitgave Dr. W. Groot en Dr. H. Maassen van den Brink bieden inzicht in het verband tussen bedrijfsgerelateerde scholing en arbeidsmarktflexibiliteit van oudere werknemers en doen beleidsrelevante aanbevelingen.

Perspectief op arbeidsverhoudingen

6 November 1997

Twaalf colleges gingen in het NVM over perspectief op arbeidsverhoudingen. Het werd een breed zicht op talrijke ontwikkelingen rond de arbeidsmarkt in binnen- en buitenland. Een afsluitend college met een trendanalyse werd gegeven door prof. Drs. Piet Vos van de Universiteit van Amsterdam. Het zal een uitgangspunt vormen voor dit symposium.

SCHOONHEID NA HET WERK

Filmvoorstellingen op de zondagmiddag

19 oktober 1997 **Het zwarte archief** (1976)

Industrialisatie in België. Ontwikkelingen in de ijzerproductie, steenkolenmijnen. Intrede van de eerste stoommachines, de textielnijverheid, opkomst van steden, sociale ellende. Prod. BRT België.

16 November 1997 **Bevochten rijkdom** (1938)

Over ontstaan en ontwikkeling van de katholieke arbeidersbeweging in opdracht van het Rooms-katholiek werkliedenverbond. Prod. Profilti.

21 december 1997 **Fré Cohen 1903-1943** (1979)

Leven en werk van Fré Cohen, dochter van een diamantbewerker, opgegroeid in ruimenkend, vooruitstrevend en socialistisch milieu, lid van de AJC. Ontwerper bij de Amsterdamse stadsdrukkerij. Zij heeft een stempel gedrukt op tal van AJC-publicaties. Prod. G. Martijn en H. van Zwol.

Aanvang van de film is 14.00 uur en de toegang is gratis voor museumbezoekers. De organisatie is in samenwerking met de Stichting Film en Wetenschap Amsterdam.

Stadswandelingen op de zondagmiddag

5 oktober 1997 **Diamantroute** over de voormalige Joodse buurt. Met nadruk op de diamantindustrie.

9 November 1997 **Beurs van Berlage**.

Over de architectuur van H.P. Berlage. Aanvang van de wandeling 14.00 uur, kosten f 10,- (incl. bezoek museum) De organisatie is in handen van het NVM in samenwerking met de Stichting Aardige Huizen.

Lezingen in de bondsraadzaal

26 Oktober 1997 **Lex Goudsmit** vertelt zijn levensverhaal, met speciale aandacht voor het vari ete van voor de oorlog, zijn verleden als diamantbewerker en de diamantbewerkersbond (ANDB).

2 November 1997 **Hans Goedkoop**, bio-graaf, vertelt over het leven van de schrijver Herman Heijermans en in het bijzonder over diens intense betrokkenheid bij

joods en proletarisch Amsterdam.

23 November 1997 **Ineke Hogema**, verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam, en **Ivonne van der Padt**, sociaal-psychiatrisch verpleegkundige, vertellen vanuit hun rijk gedocumenteerde studie over vrouwenarbeid bij de Zaanse zoetwarenfabrikant Verkade. 15 December 1997 **Ger Verrips**, schrijver, vertelt over de geschiedenis van de CPN, naar aanleiding van zijn boek 'Dwars, duivels en dromend'. De lezingen beginnen om 14.00 uur.

HET VAKBONDSMUSEUM

De Burcht van Berlage

Het museum is een bruisend centrum van maatschappelijke ontwikkelingen, gevestigd in het mooiste vakbondsgedebouw van Nederland: De Burcht van Berlage, in 1900 gebouwd voor de roemruchte Diamantbewerkersbond van Henri Polak. Het gebouw met het fraaie trappenhuis en muurschilderingen van Richard Roland Holst, is ingericht met gevarieerd vakbondshistorisch materiaal.

Openingstijden

Dinsdag t/m vrijdag 11.00-17.00 uur
Zaterdag en zondag 13.00-17.00 uur
Dinsdag 19.00 t/m 22.00 uur

Op officiële feestdagen is het museum gesloten.
Rondleidingen op aanvraag.
Vergaderruimte kan worden gehuurd.

Bereikbaarheid

Het museum is bereikbaar vanaf het Centraal Station met tram 9, halte Plantage Kerklaan.

Henri Polaklaan 9
1018 CP Amsterdam
020-6241166

fax 020-6237331

internet:<http://www.fnv.nl/~Vakbondsmuseum>

E-mail:vakmus@xs4all.nl

Voor inlichtingen over bijwonen van symposia, films en stadswandelingen kunt u bellen naar het Nationaal Vakbondsmuseum.

UIT DE VERENIGING

“Verrichtingen” van het bestuur

Het VHV-bestuur kwam op 12 augustus weer bijeen om een aantal punten te bespreken. Dit betrof ondermeer de openbare ledenvergaderingen in Breda en Den Helder alsmede de vakbondshistorische leergang in het Nationaal Vakbondsmuseum.

Voor de bijeenkomst te Breda waarin de herdenking van de Enka-bezetting, die een kwart eeuw geleden plaats vond, centraal staat, is een persbericht met informatiemap en een uitnodiging verzonden. Het wordt op zaterdag 20 september een studie- en discussiedag met als thema:

“De lessen van Enka '72” Om 10.00 uur gaan de deuren van de Van Melle-fabriek, aan de Lunetstraat, open. Van 10.30 uur tot 15.30 worden een aantal inleidingen en een forumdiscussie gehouden. Arie Lakerveld (IB NVV/FNV), Ger van Os (Unie BLHP/De Unie), Karel Gacomis (ABVV), Betty de Roo (ex-bezetter), Ben Roodhuizen (IB FNV) en bisschop Ernst vormen het forum.

In het vorige nummer van onze Nieuwsbrief werd door Aad van Cortenberghe en Jeroen Terlingen reeds teruggeblikt op die bedrijfsbezetting van 25 jaar geleden. En in het volgend nummer wordt ongetwijfeld een verslag van de herdenkingsbijeenkomst opgenomen.

In de Nieuwsbrief van juni jl. werd reeds een uitnodiging opgenomen voor de bijeenkomst die de VHV in samenwerking met het Marinemuseum in Den Helder gaat

organiseren op zaterdag 8 november a.s. Over de sociaal democratische Matrozenbond schreef ons bestuurslid (en historicus) Harry Peer in ons blad een serie artikelen. Die worden met medewerking van de VHV gebundeld in een boekje, getiteld *Daar komen de Jantjes*. Een breder publiek kan zo kennis nemen van een interessant brokje marine-vakbondshistorie. Het voorbereidend comité: Jaap van der Linden, Kees van Kortenhof, Hugo Klooster en Wim de Vrind heeft voor deze VHV-activiteiten heel wat werk verzet.

Vakbondshistorische leergang

Het VHV-bestuur heeft de ervaringen en opvattingen van docenten en deelnemers over de eerste vakbondshistorische leergang geëvalueerd. Op basis hiervan is voor het najaar 1997 een andere opzet gekozen. De bijeenkomsten, op vijf of zes zaterdagmiddagen in het Nationaal Vakbondsmuseum, vinden om de twee weken plaats. Vorig jaar vormden de belangrijkste stromingen binnen de Nederlandse vakbeweging het uitgangspunt. Dit jaar wordt de geschiedenis van het CNV, de FNV, de MHP en (als de deelnemers het willen) het NAS en de EVC behandeld. Het programma is als volgt ingevuld:

11 oktober: Els Huizinga en Geert Wagenaer houden een inleiding/rondleiding, met de permanente NVM-tentoonstelling “Het Betere Werk” als uitgangspunt.

25 oktober: houdt Huub van den Dungen een inleiding over de geschiedenis van de FNV en put daarbij uit zijn boekje dat hij schreef voor de vakbondsscholen.

08 november: wordt door Jan Jacob van Dijk de geschiedenis van bijna een halve eeuw (interconfessionele) CNV geschetst.

22 november: zal Frits van Schaik de geschiedenis van de jongste vakcentrale MHP in beeld brengen.

13 december: hopen we de geschiedenis van de opgeheven vakcentrales NAS en EVC te belichten.

Ledenraad

Het VHV-bestuur heeft ook ruime aandacht geschonken aan de voorbereiding van de eerstvolgende vergadering van de Ledenraad die op Maandag 3 november 1997 gehouden zal worden. Het bestuur stelt Els Huizinga kandidaat voor verkiezing in het VHV-bestuur. Els zal een aantal secretariaats-werkzaamheden gaan verrichten zoals: het secretariaat van de vakbondshistorische leergang, het notuleren van de vergaderingen van de ledenraad en het bieden van een helpende hand bij de ledenadministratie.

De begroting voor 1998 is besproken en wordt ongewijzigd aan de ledenraad ter goedkeuring voorgelegd.

Omdat Stan Poppe te kennen heeft gegeven dat hij zijn bestuurs- en voorzittersfunctie wil neerleggen heeft het bestuur zich in een tweetal vergadering beraden op de opvolging. Unaniem wordt aan de ledenraad voorgesteld Jaap van der Linden in de functie van voorzitter te benoemen en een zodanige opvolgingsprocedure in acht te nemen dat de formele overdracht van de voorzittershamer kan plaats vinden in de algemene ledenvergadering van 25 april 1998.

In de volgende bestuursvergadering zal ondermeer het werkplan voor 1998 worden besproken en na instemming worden vastgesteld.

Dit jaar komt het bestuur nog tweemaal bijeen. Vanzelfsprekend houden we de leden middels deze rubriek op de hoogte van de belangrijkste “verrichtingen”

Uitnodiging herdenking 100 Jaar Matrozenbond

Op zaterdag 8 november a.s. organiseert de VHV in samenwerking met het Marinemuseum en de Werkgroep Sociale Geschiedenis Den Helder ter gelegenheid van het feit dat honderd jaar geleden de Matrozenbond werd opgericht een bijeenkomst in het Marinemuseum.

Sprekers zijn J.W.H. Goldstein, voorzitter van de Vereniging Belangenbehartiging Militairen over “Toen en thans”, Dr. J.L. Swarte over honderd jaar vakorganisatie bij de Koninklijke Marine en Harry Peer over het sociaal-democratisch karakter van de Matrozenbond.

Tijdens deze bijeenkomst zal het boekje van Harry Peer *Daar komen de Jantjes* gepresenteerd worden.

Wilt u deze herdenking bijwonen - er zijn slechts 75 plaatsen beschikbaar - dan dient u zich zo spoedig mogelijk op te geven bij:

Mevrouw Melman, lt., Hoofdgracht 3, 1701 AA Den Helder.

Vermeld duidelijk uw naam, adres, woonplaats + postcode en uw telefoonnummer. Aanyang van de bijeenkomst 12.30 uur. U bent welkom vanaf 11.30 uur. Het Marinemuseum is gevestigd aan de Hoofdgracht 3, Den Helder, op ca 10 minuten afstand van het station.

De entree is f 7,50. Bezitters van de Museumjaarkaart hebben gratis toegang.

Geert Wagenaer